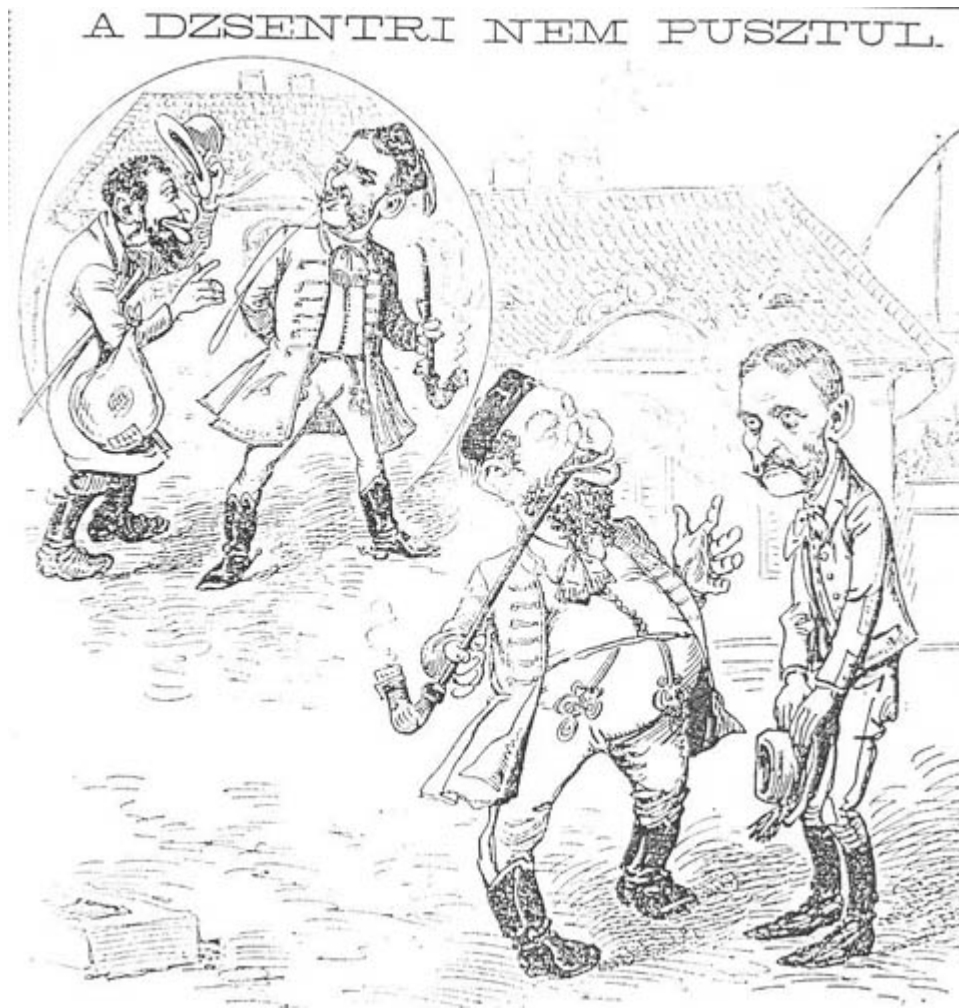

21:30, Szombat (március 24.), Duna World

Kivilágos kivraddtig

magyar tévéfilm, 55 perc, 2005

rendező: Horváth Z. Gergely

író: Móricz Zsigmond

forgatókönyvíró: Horváth Z. Gergely

operatőr: Gurbán Miklós

látványtervező: Esztán Mónika

szereplő(k):

Blaskó Péter
Bánsági Ildikó
Bogdán Zsolt
Gidró Katalin
Czintos József
Horváth Lajos Ottó
Nagy Viktor

Karácsony másnapján, István vértanú ünnepén nagy névnapi vigasságra készülnek egy grófi uradalom jószágigazgatójának a házában. Odavárják dr. Pogány Imrét is, a dzsenti-összeköttetéseket kereső, gazdag zsidó földbirtokost, aki lánykérőbe jön: a gazda szép Annuska lányát szemelte ki magának. Mindenki jókedvű, Annuska házassága a család anyagi biztonsága szempontjából is szerencsésnek ígérkezik. Mint derült égből a villámcsapás, érkezik a hír, hogy a gróf elbocsátotta a jószágigazgatót, egy hét múlva el kell mennie valamilyen jelentéktelen állásba. A birtokot ugyanis bérbe adta egy bécsi borkereskedőnek, mintagazdaságot akar megvalósíttatni.

*

Nyugat · / · 1926. 4. szám · / · Irodalmi figyelő

Schöpflin Aladár: Kivilágos kivilradtig

Móricz Zsigmond új regénye

Másfajta regény ez, mint Móricz Zsigmond régebbi regényei. Úgy lehetne nevezni, mint Thackeray a Hiúság vásárát: regény, hős nélkül. Nincs egy ember a közepébe állítva, akinek sorsa a többi szereplőké fölé magasodik. A hős, akiről folyton szó van, akinek sorsába beletorkollik az összes többi szereplők sorsa, egy társadalmi osztály: a vidéki gentry. Ennek problémái kerülnek az író tolla alá. Aki alak előfordul a történet folyamán - s ilyen sok van -, az mind csak tükördarabja egy és ugyanannak a probléma-komplexumnak, sorsa nem a maga egészében és nem is a maga genuin szempontjából fontos, hanem csak annyiban, amennyiben bekapcsolódik valamiképpen a főtémába. Mondhatnám, hogy Móricz ezúttal irányregényt írt, mert egy társadalmi kérdést, éspedig a mai magyarságra fontos és aktuális társadalmi kérdést - élez ki bizonyos szempontokból. Pontosabb azonban társadalmi regénynek nevezni, mert nem a tendencia a fődolog benne, sőt tulajdonképpen nincs is tendencia, az emberi jellemek, sorsok és események előre adott szempontú, egyoldalú kiélezése, hanem fontos a társadalmi tény, egy társadalmi osztály gondolkodásmódjának, erkölcsének, családi életének és szociális helyzetének lehetőleg pontosan lemért elemekből való, objektív ábrázolása.

Karácsony második ünnepén, István vértanú napján, nagy névnapi készülnek egy grófi uradalom jószágigazgatójának a házában. Ennek a névnapi ünnepnek a története, estétől

reggelig, a regény. Nagy súllyal és feszültséggel indul el a dolog: a dáridóba egy családi katasztrófa fonódik bele. A cél a ház szép fiatal leányát, Annust összeboronálni dr. Pogány Imrével, a fiatal, gazdag és gentry-összeköttetéseket kereső zsidó földbirtokossal. Már minden előkészület megvan. A nagy vacsora kész, meg is terítettek, az első vendég, a jegyző, a ház másik lányának a férje, már itt is van, magával hozta a fiatal legátust s minden pillanatban várják a többi vendégeket. Jön az ispán, Budapestről, a gróftól a hírről: a fiatal gróf, akit szintén idevártak, nem jön el, de ami még nagyobb baj: a birtokot bérbe adják, a jószágigazgató, a vendégség házigazdája, el van csapva, egy hét múlva költözhetik Szegedre, ahol valami kis állást jelöltek ki neki.

Ebben a hangulatban indul meg a mulatság. A család kétségbe van esve, az apa mintegy szélütötten ül a helyén, az anya sopánkodik, - de a vendégséget meg kell tartani, a vendégek jönnek sorban, mind megtudja a rossz hírt, mind többé-kevésbé érdekelve van és mind igyekszik úgy tenni, mintha jól mulatna, mintha nem volna egy sötét árnyék a díszesen megterített asztal fölött. Ez valami vastag, nehéz feszültséggel tölti el az egész történetet. A gond, a veszedelem ott bujkál az emberek szemében és szívében, néha előbukkan a szavakból és belevegyül a tőle legtávolabb eső beszélgetésekbe és történésekbe is. Az írónak rendkívüli erővel kitalált fogása ez az összekeverése a sötét bajnak és a dús mulatozásnak, szinte tragikus súlyt kap benne a pompásan leírt, túl-bőséges vacsora, az emberek anekdotázása, a vacsora utáni duhaj tánc, a családi ügyekről folyó beszélgetés, amely minduntalan kitágul olyan témákra, melyek az egész társadalmi osztály témái. Ez nagyszerűen jellemzi ezt az egész emberfajt, a gyomor és a torok élvezetének kultuszát, eredendő könnyelműségét, de azt az ősi társadalmi kultúrát is, amely a szinte keleties vendéglátás törvényét még akkor is a végsőkig érzi, mikor a katasztrófa már a küszöbön belül van s azt az önuralmat, amely a vendég kedvéért úgy tesz, mintha föl se venné a rászakadó bajt. A házigazda úgy ül az asztalfőn, mintha semmi sem történt volna, az egyik vendég, híres anekdotázó, folyton neveteti a társaságot tréfáival s egész kis előadást rendez a magyar paraszt dicséretére, mindjárt be is hívja a szobába a típus egy pompás példáját. A másik vendég, derék falusi orvos, egy mukkal nem árulja el, hogy a házigazda elcsapátása sokszoros váltókapcsolatok révén az ő anyagi romlását is jelenti. És így tovább. Senki sem akar semmi jónak az elrontója lenni, ez az igaz magyar tempó.

Az asztal fölött, a borospoharak között folyó beszélgetésekből forr ki a regény tulajdonképpeni mondanivalója, az, amiért a regény megíródott. Az író indulóban egy család facies hippokratikáját mutatja meg, de csakhamar az egész osztály facies hippokratikája lesz belőle. Nem a vármegyeháza körüli nagy gentryről van szó és nem a politikai gentryről, hanem arról a szó szoros értelmében való középosztályról, mely a vidéken a tulajdonképpeni polgári osztályt pótolja. Kisebb, néhány száz holdas birtokosok, gazdatisztek, a falusi orvos, akit a származás fűz az osztályhoz s más hasonló kisebb emberek ülnek az asztal körül. Az anyagi egzisztenciája mindnek valahogy labilisan áll, a gond mindig ott ülne arcukon, ha erőszakkal el nem űzné róla a "valahogy mindig volt" filozófia. A gazdálkodásuk színvonal alatt való, háromszáz holdon alig termelnek többet, mint amennyi a családjuknak kell, adósságok nyomják őket, mind függnek valahogy az uradalomtól, melynek bérbeadása most mindre jelent valami bajt és veszedelmet. A beszédjük folyton érinti, a felszín alatt, ezeket a témákat, de amint felszínre kerülnének, nem tárgyalják meg őket komolyan, hanem elkergetik egy viccel. A magyar embernek egy ősi vonása, történelmi hibája van ebben benne: nem akar, semmi szín alatt nem akar szembenézni a saját bajával, nem akarja világosan meglátni, nem akarja

pontosan megismerni, tehát nem is akar rajta segíteni. Mert ehhez nagy elszánás kellene, életformáinak gyökeres megváltoztatása, a tradicionális, megszokott formákkal való szakítás - és ő éppen ezt nem akarja, különösen abban a társadalmi osztályban, amelyről itt szó van és ezért kell ennek az osztálynak bomlásba jutni.

A családi életük... Móricz a családi élet, a férj és feleség közti kontroverziák írója volt mindig, írásaiban semmi más téma nem foglal el akkora tért, mint az, hogy miképpen élhet meg együtt a férfi és a nő a házasságban? Ebben a regényben az asszonyok panaszán keresztül mutatja meg a falusi magyar urak családi életét. Az asszonyok beszéde minduntalan a férjeikre, azok hibáira, bűneire, a saját szenvedéseikre fordul. A férfiak könnyelműségétől ők szenvednek. Az övék a háztartás gondja, a sok vesződés, a sűrű vendéglátások terhe, ők a józanok, ők látják a családot, a vagyon állapotát, Ők ülnek otthon, amíg a férfiak a házon kívül járnak és nekik kell eltérni a férjek kikapósságát, amíg fiatal vér pezseg bennük és borosságát az öregebb korban. Mindegyik asszonyban egy csomó keserűség van a férje s általában a férfiak ellen és van egy csomó keserű irigység - irigylik a férfiak jobb dolgát.

"És ha összeülnek, az igaz, csak minket szapulnak, - mondta Szalay Péterné.

- Nincs is más gondolatuk - robogott ki egyre hevesebben a jegyzőnéből az egész héten felgyűlt indulat - csak arra tudnak gondolni, hogy lehet asszonyt leigázni."

Valamivel előbb a háziasszony ilyeneket mond a férjéről:

"Pista bácsi sohase sietett életében, mégis megtalálta az asszonyokat: Hiszen, ha ez nem lett volna legalább. De a legelső csalódás életemben, mikor fiatal koromban egyszer csak észrevettem, hogy az én Pistám nem jár igaz úton." És így tovább. Az asszony beszéde egy panasz. A szentenciát a jegyzőné mondja ki: "egyik gaz férj éppolyan csirkefogó, mint a másik."

És a férfiak? Azoknak is van panaszuk elég. Az asszonyaik házsártosak, pletykások, lusták és cicomázók, a férjüket kínosan ellenőrzik, valósággal börtönben akarnák tartani.

Nem a tények itt a fontosak, igaz-e, nem-e a férfiak panasza, az asszonyok panasza, hanem az érzületek, amelyekből panaszkodnak. Ahogy a regény cinikus alakja a grófi nevelő mondja: "Itt ebben a körben éppen most bomlik fel a család. Úgy szenvednek a férjek és feleségek egymástól, mint egy betegségben. Talán a parasztnál még megvan a patriarchális érzés és okosság."

Íme, itt egy társadalmi réteg, melynek most bomlik fel az utolsó szerve.

Ha magyar urak hosszú beszélgetésre összeülnek, előbb-utóbb mégis csak kimondja valaki ezt a szót, hogy: zsidó. Ez így van, ezt tapasztalta mindenki, ezt nem lehet letagadni. Ebben a társaságban azonban külön ok is van erre. Zsidó is van a társaságban, még pedig mint fontos személy, az egyedüli, akit nem csupán barátságból, a mulatság kedvéért hívtak meg. Pogány Imre, a hatszáz holdas zsidó birtokos, aki szeretne gentryt mutatni, beleolvadni az úri társasába. El akarja venni a család leányát, a szép kis Annuskát s a család már neki is szánta. De azért minduntalan kiérzik a többiek beszélgetéséből a kérdés: való-e egy úrilányt hozzáadni

egy zsidóhoz, ha az gazdag is, jóra való ember is, a lány pedig szegény és - mindenki tudja - kicsit meg van pörköltödvé, mert a nyáron volt valami kis szerelmi ügye a fiatal gróffal, akit most hiába vártak ide. S innen kiindulva végigvitatják az egész zsidókérdést. Öreg urak a múlt század közepi nemzedék liberális álláspontjáról, a grófi nevelő a szociológiai megfigyelő szentimentalizmus nélküli álláspontjáról, vannak, akik ha nem türtőztetnék magukat, a "hepp, hepp" álláspontjáról beszélnének. De egyben mind megegyeznek: a zsidót idegennek érzik és nyugtalanítóknak. Hiába igyekszik ez a szegény Pogány Imre megmutatni, hogy ő is tud gentryül, meglátszik rajta, hogy ez nem a vérből jön, hanem úgy tanulta, a túlbuzgalmával árulja el, hogy csakugyan idegen itt. De ha mindez nem volna, akkor is csak idegen maradna - a fajtája miatt, amely más, problematikus és ismeretlen. "Amit az ember nem ismer, azt vagy gyűlöli, vagy kívánja." Ezek az emberek nem is gyűlölik a zsidót, tulajdonképpen csak csodálkoznak rajta, furcsállják, de amint bármelyiküknek valami baja, kára vagy bosszúsága támad egy zsidóval, ez a furcsállás egyszerre gyűlöletté és dühvé lesz az egész fajta ellen. A zsidó mindig egész fajtája felelősségét viseli, az összes többi zsidók felelősségét. Íme, Pogány Imréhez hozzászánták a lányukat, a fiú egész éjjel a lánnyal van, olyan szerelmes, hogy vérének lángja csak úgy kicsapkod a szeméből, szavából. Mindenki beletörődött már, hogy a szép kis lány az övé lesz. De akkor egy késői vendég révén kitudódik, hogy az uradalmat zsidónak adják bérbe. Erre a házigazda hívja el a lányát a vőlegény-jelölttől, akit egyszerre "Pogány úr"-nak kezd szólítani és szépen, rendesen, goromba szó nélkül, csak egy kis gyilkos gúnnal kipenderíti a házból.

"Hát maguk mindnyájan rokonok" - ebben a szóban éleződik ki a zsidó tragikus helyzete, a keresztények egész attitűdje a zsidókkal szemben. Móricz ebben a regényben összefoglalta, különböző szereplők szájába adva, a zsidókérdés magyar fogalmazását, csaknem hézag nélkül. Nem tudom, fog-e ez tetszeni a zsidóknak és nem tudom, fog-e tetszeni a keresztényeknek. Móricz azonban nem tehet róla, olyan ember, aki kimondja, amit akar, ha tetszik akárkinek, ha nem. Ő az igazmondás embere, azért van annyi súrlódása az igazmondástól iszonyodó magyar úri világgal és ezért több a szava egyszerű irodalomnál: a magyar lelkiismeret szava.

Van egy alak a regényben, aki csak úgy kóvályog a többiek között, nem vesz részt semmiben, nem tud bekapcsolódni sem az evésbe, sem a borivásba, sem a táncba, sem az udvarlásba, nem ért semmit abból, ami itt történik, nem érti, miért beszélnek, de mindent lát, mindent megfigyel, mindent följegyez emlékében s a végén mindent megért az utolsó jelenetből, egyszerre szerves kapcsolatban látja az éjszaka összes eseményeit. Ez a legátus, könnyen felismerhetni, kit rajzolt meg benne a szerző. Vér, faj, rokonság, rokonszenv szerint odaváló ebbe a társaságba, de nem tud bekapcsolódni, nem tud azonosulni vele: neki más fogalmai vannak a világról, életről, erkölcsről, más a temperamentuma, a lelki levegője. A többiek élnek, ő látja ezt az életet és valamikor, ha majd kikerül a legátus-sorból, a világfelfogása megéri, a bátorsága megduzzad, a szava felszabadul, fel fognak benne támadni ennek az éjszakának az emlékei. Mintha leszenografálta volna őket. Akkor majd, huszonöt év múlva, beszélni fog erről az 1899 karácsony második ünnepén történt éjszakáról...

A regény annyira csábít, hogy a társadalmi részéről beszéljek, hogy az irodalmi részre alig marad szavam. Csak említhetem pompás részleteit, elsősorban azt, amikor Szalay Péter előadást tart arról, hogy a magyar paraszt a legelső a világon s ezt mindjárt illusztrálja is az

öreg Szűcsnek, a mindentudó vén parasztnak a bemutatásával. Ebben benne van az egész ősi magyar parasztkultúra, de a gyönyörködés olyan büszke hangján, amelyen folyton érzik, hogy az elbeszélő, aki a többi embereket és dolgokat kívülről, józanul, kritikailag nézi, itt a szívével is ott van a témánál. Ahogy az író az egyfajta életstílusú embereket elválasztja egymástól, beszédjük hangjával, tartalmával, mozdulatukkal, kivési a közös levegőből kiemelkedő külön egyéniségüket, külön-külön megláttatja őket, az elsőrendű írói bravúr. Annuska, a kacér lány alakja, amint kíváncsi magát a férfival, az ispán, aki nem eszik a disznóhúsból, mert ő nevelte és közben megszerette a disznót, amelyből készült, a cinikus grófi nevelő, külön levegőjű alakok, úgy kíváncsi a többiek közül, hogy minden szavukon, minden mozdulatukon érezni különvalóságukat. Egész tömege a pompás, valódi móríci részleteknek színesíti ezt a regényt. A kompozíciója pedig újság Móríci olvasóinak: itt először próbál regényben bizonyos kompozicionális ravaszságokat. Már az indításnál, ahogy a hangulatot összekomplikálja, a levegőt megsűríti, aztán tovább, ahogy az elején megpendített motívumokat szüntelenül ott bujkáltatja a szélesmedrű asztali beszélgetés minduntalan másfelé térő áradatában s általában, ahogy beszélgetésekből, csupa beszélgetésből - az emberek mind vagy az asztalnál ülnek tétlenül, vagy táncolnak, de nincs semmi cselekvés az egészben - mégis kihozza a drámát, a cselekvést, s a végén egy feszült jelenetben robbantja ki mindazt, ami gyújtó anyag az éj folyamán összegyűlt - ez mind azt a gyanút kelti, hogy Móríci elindult új írói formaproblémák felé. Hogy hová fog elérkezni? Mikor lehet azt őnála tudni, hogy ha valahová elindul, hol érkezik meg?